

GİBTÜ İslami İlimler Fakültesi Dergisi SIRAT
GIBTU Journal of Faculty of Islamic Sciences SIRAT

ISSN 2757-8631 | e-ISSN 2717-8064

Mayıs / May 2021, 2/1: 35-55

İslam ve Sekülerleşme: İbn Halduncu Bir Çözümleme

Yazar / Author

Behçet BATUR

Dr. Öğr. Üyesi, Gaziantep İslam Bilim ve Teknoloji Üniversitesi,
İslami İlimler Fakültesi,
Din Sosyolojisi Anabilim Dalı
Assis. Prof., Gaziantep Islamic Science and Technology University,
Faculty of Islamic Sciences,
Department of Sociology of Religion
Gaziantep, Turkey
behcetbatur@yahoo.com
orcid.org/0000-0001-6965-6313

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü / Article Types: Araştırma Makalesi / Research Article

Geliş Tarihi / Received: 11 Şubat / February 2021

Kabul Tarihi / Accepted: 24 Mart / March 2021

Yayın Tarihi / Published: 30 Mayıs / May 2021

Yayın Sezonu / Pub. Date Season: Mayıs / May

Cilt Sayı / Volume Issue: 2/1

Sayfa: 35-55

Atıf / Citation: Batur, Behçet. “İslam ve Sekülerleşme: İbn Halduncu Bir Çözümleme [Islam and Secularization: An Ibn Khaldunian Analysis]” *Sirat* 2 /1 (Mayıs / May 2021), 35-55.

İntihal Taraması / Plagiarism Detection: Bu makale intihal taramasından geçirildi. / This paper was checked for plagiarism.

İslam ve Sekülerleşme: İbn Halduncu Bir Çözümleme*

Öz

Tarihin en önemli gelişmelerinden biri kuşkusuz düşünce ve kültür hayatında yaşanan sekülerleşme sürecidir. Sekülerleşmenin üç temel boyutunun bulunduğu söylenebilir. Bunlar rasyonelleşme, kurumsal farklılaşma ve dinden uzaklaşma. Sekülerleşme en yoğun ve hızlı bir şekilde Batılı toplumlarda yaşanmasına rağmen bu süreç tüm dünyayı etkilemektedir. Başta bilimsel düşünce olmak üzere bilimlerin gelişmesi ve uzmanlaşması, kültür, ahlak, hukuk, sanat vb. alanlarda din dışı yaşam alanlarının gelişmesi küresel bir nitelik arz etmektedir. Bu noktada İslam dini ve sekülerleşme ilişkisinin incelenmesi de önem taşımaktadır. Bu çalışmada İslam ve sekülerleşme ilişkisi İbn Haldun'un Mukaddime adlı eserinde sergilemiş olduğu fikir ve yaklaşımları baz alınarak inceleme konusu yapılmıştır. İbn Haldun perspektifinden bakıldığında rasyonelleşme ve kurumsal farklılaşma boyutuyla sekülerleşmenin kaçınılmaz tarihi bir süreç olduğu, İslam'ın da bu süreçle herhangi bir sorun yaşamadığı anlaşılmaktadır. İslam dininin karşı ve uyumsuz olduğu sekülerleşme biçimi, dinden uzaklaşan ateizm, deizm, nihilizm vb. fikirler ile İslami değerlerle uyumsuz sosyal-ahlaki yaşam biçimidir denebilir.

Anahtar Kelimeler: İbn Haldun, İslam, Bilim, Sekülerleşme, Sekülerizm.

* Bu makale Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı bünyesinde hazırlanmış olan "İbn Haldun'un Bilim Anlayışı ve Sekülerleşme" adlı doktora tezinden üretilmiştir.

Islam and Secularization: An Ibn Khaldunian Analysis

Abstract

Undoubtedly, one of the most important developments in history is the secularization process experienced in the life of thought and culture. It can be said that there are three main dimensions of secularization. These are rationalization, institutional differentiation and alienation from religion. Although secularization is most intensely and rapidly experienced in Western societies, this process affects the whole world. Development and specialization of sciences, especially scientific thought, culture, morality, law, art, etc. The development of non-religious living spaces in these areas has a global character. At this point, it is also important to examine the relationship between Islam and secularization. In this study, the relationship between Islam and secularization has been examined based on the ideas and approaches that Ibn Khaldun exhibited in his work named Muqaddimah. From the perspective of Ibn Khaldun, it is understood that secularization is an inevitable historical process with the dimension of rationalization and institutional differentiation, and Islam does not have any problems with this process. The form of secularization that Islam is against and incompatible with, atheism, deism, nihilism and so on. It can be said that it is a social-moral life style that does not comply with Islamic values.

Keywords: Ibn Khaldun, Islam, Science, Secularization, Secularism.

Giriş

Bu makalenin temel hedefi, modern din sosyolojisinin en önemli kuramlarından biri olan sekülerleşme kuramı bağlamında sekülerleşme süreci ile İslam ilişkisini İbn Halduncu bir perspektiften okuma ve anlama çabasıdır.

Modern toplumların temel niteliklerinden biri de –etki ve yoğunluğu değişmekle birlikte- seküler bir karaktere sahip olmalarıdır. Sekülerleşme süreci her ne kadar Batılı bir muhtevaya sahip olsa da benzer bir gelişmeyi Batılı olmayan toplumlar da yaşamaktadır. “Nitekim uzun zamandan beri İslam dünyasında da toplumsal hayatın birçok alanı dini olmayan değer ve kurallara göre işlemektedir. Bu toplumlar her ne kadar tarihi ve kültürel açıdan Müslüman kimliği taşıyorsa da Batılı toplumlar gibi bunlar da yaşamlarını seküler düşüncelere göre belirlemektedirler.”¹ “Modernleşmeyle birlikte gerçekleşen sekülerleşme sürecinin dünyadaki tüm toplumları bir şekilde etkilediği söylenebilir.”²

İslam ve sekülerleşme ilişkisi, Müslüman dünyada da tartışılmaktadır. “Sekülerleşme modern hayatın karşımıza çıkardığı bir sorundur.”³ İslam dini sekülerliğe izin verir mi? Sekülerleşme İslam dinine karşı mı yoksa değil mi gibi konular önemini korumaktadır. Burada İbn Halduncu bir perspektiften sekülerleşmenin İslam dini ile olan ilişkisinin imkân, sınır ve kapsamı üzerine bir girişimde bulunulmuştur. “Her ne kadar sekülerleşme teorisi Hıristiyan Batı’nın tecrübelerinden ortaya çıkmışsa da bazı sınırlamalarla da olsa İslam

¹ Francis Robinson, “İslam’da Sekülerleşme”, çev. Celaleddin Çelik, *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 13, (2002), 343.

² Mehmet Ali Kirman, “Sekülerleşme Perspektifinden Dinî ve Seküler Fundamentalizmler”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*. 1/2, (2008), 288.

³ Yasin Aktay, “İlahiyat Sosyolojisi: Bir Sosyal Değişim Dinamiği Olarak İlahiyat Sorunu”, *Milel ve Nihal Dergisi*, 9/3, (2012), 130.

dünyasındaki dinî değişimi açıklayabilme gücünü gösterebilir.”⁴ “Günümüzde bilim insanlarının ilgi odağını İslam ve sekülerizm arasındaki mücadeleden ziyade, İslam ve sekülerleşme arasındaki ilişkiyi incelemeye yöneltmek gerektiği”⁵ üzerinde durmak gerekir.

1. Sekülerleşme Nedir?

“Seküler kavramı, bu dünyada meydana gelen olayları, yani şu anda meydana gelen olayları belirtirken, sekülerlik bir durumu, sekülerleşme ise bir süreci ifade eder. Sekülerleşmenin bir ideoloji olarak anlaşılması ise sekülerizm olarak adlandırılır.”⁶ Sekülerleşme, başlangıçta dini veya metafiziksel olan herhangi bir inanç, değer, kural ve uygulamaların zaman içerisinde dini veya metafiziksel olmayan inanç, değer, kural ve uygulamalarla yer değiştirmesidir. Standart bir tanımlaması olmamasına⁷ karşın genel kabul gören yaklaşıma göre sekülerleşme şu hususları içermektedir: Olgulara yönelme (rasyonelleşme), kurumsal farklılaşma (bilim, sanat, hukuk gibi alanların ortaya çıkması) ve dinden uzaklaşma (dini inanç ve ibadetlerin azalması veya yok olması).⁸ İlk iki sürecin tüm dünya toplumlarında ortaya çıktığını, üçüncü sürecin de küresel düzlemde oldukça etkili bir şekilde yaşandığı ifade edilebilir.

Sekülerleşme kavramına ilişkin bazı tanımlamalara baktığımızda örneğin Berger’e göre “sekülerleşme, toplumsal ve kültürel alanların

⁴ Robinson, “İslam’da Sekülerleşme”, 350.

⁵ Denis Shestopalets, “İslamın Sekülerleşmesi: Kapsamlı Bir Analize Doğru”. Çev: Talip Demir, *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 17/1, (2017),455-479.

⁶ Mehmet Ali Kirman, *Din ve Sekülerleşme*, (Adana: Karahan Yay, 2005), 51-52.

⁷ Bryan Ronald Wilson, “Sekülerleşme”, çev: Ali Bayer, *Sekülerleşme Klasik ve Çağdaş Yaklaşımlar*, ed. M. Ali Kirman, İhsan Çapçioğlu, (Otto Yayınları, Ankara, 2015), 9-24

⁸ Karel Dobbelaere, “Sekülerleşmenin Anlamı ve Kapsamı”, çev: Mehmet Süheyl Ünal, *Sekülerleşme Klasik ve Çağdaş Yaklaşımlar*, ed. M. Ali Kirman, İhsan Çapçioğlu, (Otto Yayınları, Ankara, 2015), 57-74.

dinsel kurum ve simgelerin hâkimiyetinden çıktığı bir süreçtir.”⁹ Giddens’a göre, sekülerleşme, dinin toplumsal hayatın değişik yerlerindeki öneminin azaldığı bir süreçtir.¹⁰ Wilson’a göre “sekülerleşme, dini bilinç, faaliyet ve kurumların toplumsal önemini yitirdiği bir süreçtir. Dinin, toplumsal normların işleyişinde marjinal hale geldiği ve doğaüstüne bağlı faktörlerin kontrolünü dağıtmak suretiyle toplumun işleyişi için esas fonksiyonların rasyonelleşmeye başladığını ifade eder.”¹¹ Bu tanımlamalardan da anlaşılacağı üzere genel olarak sekülerleşme din dışı inanç, düşünce, pratik ve yaşam alanının ortaya çıkmasını ifade etmektedir. Bu sürecin din(ler)le kurduğu ilişki ise dinlere göre değişiklik gösterebilir.¹²

Batı dünyasında sekülerleşme, kendine özgü nitelikleriyle ortaya çıkmıştır. Söz gelimi Batı’nın egemen kurumsal dini olan Kilise (Hristiyanlık) varlığı kutsal ve seküler olarak ayıran bir dil ve anlayışa sahip olmuştur. Keza Kilise, insanları da ruhban ve laik olarak ayırma yoluna gitmiştir. Batılı sekülerleşmenin önemli niteliklerinden biri de başlangıçta dünyaya yüz çevirmesi olmuştur. Dolayısıyla sekülerleşme yüzünü bu dünyaya çevirmek olarak da anlaşılabilir.¹³

Sekülerleşme kavramını sosyoloji literatürüne kazandıran ilk düşünür Max Weber (1864-1920) olmuştur. Weber’e göre çağdaş toplum rasyonelleşme ile dünyanın büyüden arındırılması sürecini yaşamıştır.¹⁴ Buna göre sekülerleşme her şeyden önce düşünce

⁹ Peter Berger, *Kutsal Şemsiye*, çev: Ali Coşkun, (İstanbul: Rağbet Yay, 2015), 197.

¹⁰ Anthony Giddens, *Sosyoloji*, çev: Oktay Özdemir, (İstanbul: Kırmızı Yay, 2013), 601

¹¹ Wilson, “Sekülerleşme”, 12.

¹² Behçet Batur, *İbn Haldun’un Bilim Anlayışı ve Sekülerleşme*, (Ankara: Gece Kitaplığı Yay, 2020), 13-14.

¹³ Mustafa Tekin, “Batı’da Sekülerlik ve Türkiye Müslümanlığının Seküler İçerimleri”, *İnsan ve Toplum Dergisi*, 2/4, (2012), 197.

¹⁴ Bryan Turner, *Din ve Modern Toplum*, çev: Arzu Tüfekçi, (İstanbul: Sentez Yay, 2017), 179.

dünyasında, doğaya, topluma ve insana ilişkin düşünce yapısında meydana gelen değişimle kendini göstermektedir. Sekülerleşme ile doğa, insan, toplum ve varlık algısıyla her türlü toplumsal eylemin ifasında kutsala referansın yerini yeni bilgi kaynakları ve değerleri almaktadır. Bu dönüşüm sürecinde artık dünyevi problemlerin çözümü için dini kaynaklara değil, yeni uzmanlar ve kurumlara başvurulmakta, toplumun yeni saygın uzmanları farklı meslek gruplarında yetişmiş ihtisas sahipleri olmaktadır.¹⁵

Sekülerleşme tartışmalarına ilişkin olarak genelde üç yaklaşım ortaya çıkmıştır. Birinci görüş olan klasik yaklaşım, modernliğin sekülerleşmeyi doğuracağını ve zamanla dini ortadan kaldıracığını savunurken, ikinci görüş olan yeni paradigma, dinin ortadan kalkmadığını, hatta günümüzde daha da güçlendiğini dolayısıyla klasik yaklaşımın yanlış olduğunu savunmaktadır. Üçüncü görüş ise din ve sekülerleşmenin karşılıklı etkileşim halinde varlıklarını sürdürdüklerini düşünmektedir.¹⁶ Bu üç yaklaşım içerisinde en etkili ve gelişmelere en uygun düşen yaklaşım klasik sekülerleşme yaklaşımı gibi durmaktadır. Keza günümüzde din tamamen ortadan kaybolmazsa da gerek rasyonelleşme ve bilimsel düşüncenin çağdaş toplumların hemen hemen tümünde ortaya çıkması ve etkili olması, dinden bağımsız bir hukuk, siyaset, sanat gibi kurumların ortaya çıkması (kurumsal farklılaşma) gibi gelişmeler bu yaklaşımı desteklemektedir. Hatta inançsızlık veya inanç zafiyeti de modern toplumlarda hızla yayılan bir gelişme olarak ortaya çıkmıştır. Diğer iki yaklaşımın geçerli bazı argümanları olsa da klasik yaklaşım düzeyinde etkili olamamışlardır.

¹⁵ Celaleddin Çelik, “Sekülerleşmenin Kuramsal Sosyolojik Serüveni”, *İslami Araştırmalar Dergisi*, 28/3, (2017), 231.

¹⁶ Ali Köse, “Sekülerleşme Teorileri Bağlamında Türkiye’de Din ve Modernleşme”, *Kutsalın Dönüşü*, ed. Ali Köse, (Timaş Yayınları, İstanbul, 2014), 171-181.

“Sekülerleşme, hem bir kuram hem de bir kavram olarak sosyal bilimler literatürüne kazandırılmasından bu yana, geniş bir anlam ağına işaret etmek için kullanılmaktadır. Bir kuram olarak sekülerleşme genellikle rasyonelleşme, farklılaşma, kentleşme gibi modernleşme sürecinde meydana gelen gelişmeler sonucunda aşamalı olarak din ve benzeri yapıların zemin kaybederek ortadan kalkması anlamında kullanılmaktadır. Bir kavram olarak ise, sekülerleşme, kilise mülklerinin kamulaştırılması, bir keşişin manastırı terk etmesi, din ve devlet işlerinin ayrılması, dindarlığın özelleşmesi, dini gerileme, dini inancın zayıflaması, dinden uzaklaşma, metafiziksel inançlardan yüz çevirme, dini olanın çökmesi veya ortadan kalkması gibi anlamlara işaret etmektedir.”¹⁷

Sekülerleşme süreci, tarihsel süreç içerisinde tıpkı kentleşme veya sanayileşme süreci gibi kendi olağanlığı ve iç dinamikleri içerisinde ortaya çıktığı gibi zamanla bu sürecin bir dünya görüşüne doğru evrildiği de görülmektedir.¹⁸ Sekülerleşme ile sekülerizm arasındaki temel fark, ilkinin tarihsel ve kültürel bir süreci, diğerinin ise ideolojik bir tutumu ifade etmesidir. Başka bir ifadeyle sekülerleşme din ile toplum-birey arasındaki doğal bir etkileşimi ifade ederken, diğeri daha çok ideolojik bir tutum ve tavır olarak anlaşılabilir.

Bir dünya görüşü olarak sekülerizmde ateizm, materyalizm, özellikle pozitivizm ve İngiliz faydacılık felsefesinin izlerini görmek mümkündür. Bu açıdan sekülerizm, gerçekliğin sadece bu dünyada olduğunu savunan bir doktrin olarak tanımlanabilir. Dolayısıyla, 1911 yılı Macmillan sözlüğünde “sekülerizm, ölümden sonra bir hayatın

¹⁷ Ekber Şah Ahmedi, "Sekülerleşme: Soykütüksel Bir İnceleme". Afyon Kocatepe Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Dergisi 1/1, (2018), 58.

¹⁸ Çelik, “Sekülerleşmenin Kuramsal Sosyolojik Serüveni”, 210.

olmadığına ve tek sorunumuzun bu dünya olduğuna ilişkin bir inanç olarak tanımlanmıştır.”¹⁹

Sekülerleşme olgusu/sürecine ilişkin olarak ortaya konan bu açıklamalardan sonra rasyonelleşme ve kurumsal farklılaşmaya zemin oluşturan bilimsel düşünce ve bilginin İslam dini ile olan ilişkisine değinilecektir. Böylece İslam ve sekülerleşme ilişkisi bu açıdan daha sağlıklı bir şekilde çözümlenebilecektir.

2. İslam ve Bilim

Konunun başında İslam ve bilim kavramlarının kısaca da olsa açıklanmasında yarar vardır. İslam, Hz. Muhammed tarafından VI. ve VII. yüzyılda Arabistan yarımadasında ortaya koyduğu inanç, düşünce ve pratiklerin (hem dini hem de dünyevi) adıdır. Bilim ise gözlem, deney, karşılaştırma gibi yöntemlere dayanarak somut fiziksel ve toplumsal olguların açıklanması faaliyetidir. İbn Halduncu perspektiften bakıldığında, Hz. Muhammed’in hayatında hem maddi dünya hem de manevi dünya bir aradayken bilimde sadece maddi dünya söz konusudur. Başka bir ifadeyle İslam din ile bilimin bileşkesi iken, bilim, dini alanın dışında kalan, gözlemlenebilir dünyanın metodolojik bir incelemesine dayanan faaliyetler toplamıdır.

İslam dini ile pozitif bilim arasındaki ilişkinin yapısını en doğru ve sağlıklı bir şekilde Hz. Muhammed’in söz ve eylemlerinden öğrenebiliriz. Çünkü İslam dininin tarihsel kurucusu ve uygulayıcısı kendisidir. Onun dışındaki İslam dinine ilişkin tüm söz ve uygulamalar onun birer yorumudur. Bu nedendir ki İbn Haldun da bir sosyal bilimci olmasının yanı sıra aynı zamanda bir İslam yorumcusu olarak kayda geçmiştir.

İbn Haldun’a göre tüm bilimlerin kaynağı Allah’tır.²⁰ Bu anlayış bilimler arasındaki çatışmayı ortadan kaldırır. Adı, konusu ve yöntemi

¹⁹ Ahmedi, "Sekülerleşme: Soykütüsel Bir İnceleme", 66.

ne olursa olsun eğer tüm bilimlerin kaynağı tek ise bunlar arasında herhangi bir çatışmanın olması söz konusu olamaz. Müslüman bir düşünür olarak İbn Haldun açısından İslam dini hem normatif veya kendi tabiriyle nakli ilimleri hem de pozitif veya akli ilimleri içinde barındırmaktadır.

İbn Haldun genel olarak ikili bir bilimler sınıflaması yapmaktadır. İlki olan akli ilimler evrensel bir niteliğe sahip olup tüm insanların akıl yoluyla elde edebilecekleri bilimlerdir. Diğer nakli ilimler olup bunların temel özelliği içinden çıktığı tarih ve toplumla doğrudan ilişkili olup bir kurucusu olan ilimlerdir.²¹ Pozitif bilimlerde kurucu yerine bulucu ya da kâşif, normatif bilimlerde ise bir kurucu bulunmaktadır. Bu açıdan bakıldığında söz gelimi fizik veya sosyoloji biliminin kurucusu yerine bulucusu, Protestanlığın ise bir kurucusu bulunmaktadır.

“İbn Haldun’a göre din özünde bir inanç, ibadet ve ahlakıdır. Başka bir deyişle din, inançsal ve ahlaki bir tez ve öneridir. Özel bir dinin kabulü zorunlu değildir. Aynı zamanda dini/metafizik bilgi alanı da herkese açık değildir. Dini bilgi ancak bir peygamber aracılığıyla bilinebilir. Bu açıdan pozitif bilim dinin tamamen zıddı nitelikler taşır. Çünkü bilimsel bilgi herkese açık olup, belirli bir din, inanç veya ideolojinin tekelinde değildir. Böylece bilim maddi ve evrensel bir niteliğe sahip olmaktadır.”²²

İslam dini, Hz. Muhammed’in tarihsel olarak insanlığa sunduğu düşünce, inanç, ibadet ve yaşam biçiminin adıdır. İslam ve bilim(ler) ilişkisi bu çerçevede analiz edilmelidir. Bu açıdan bakıldığında İslam düşüncesinde bilim kavramı İbn Haldun’un da savunduğu gibi tüm

²⁰ İbn Haldun. *Mukaddime 1-2*, çev: Süleyman Uludağ, (İstanbul: Dergâh Yay, 2015), 196.

²¹ İbn Haldun. *Mukaddime 1-2*, 781-782.

²² Behçet Batur, “Bilim Tarihinde Bir Dönemeç: İbn Haldun’da Sosyal Bilim Düşüncesinin Doğuşu”. *Antakiyat*, 2/1, (Haziran 2019), 97.

bilimleri kapsamaktadır. İslam dininin esas kaynağı olan Kur'an-ı Kerime bakıldığında bilimlere çeşitli açılardan değinildiği görülmektedir. Kur'an'a göre genel anlamda bilim demek *doğru* demektir. Dolayısıyla bilim faaliyeti de doğruyu araştırmak ve bulmak anlamına gelmektedir. Doğru ister maddi isterse de manevi olsun gerçeklik değişmemektedir.²³

İslam dini pozitif bilimlerin doğru ve evrensel olduğunu belirtmekle birlikte kendisine uymayan manevi veya metafizik bilgi ve inanışların yanlış olduğunu dile getirmektedir. İslam dininin temel niteliği pozitif bilgiyi olumlamakla birlikte insanlığa doğru normatif veya manevi bilgi sunduğunu ifade etmesidir.

İslam düşüncesine göre bilimler arasında doğru ve yanlış diye bir ayırım yoktur. Tüm bilimler –bilim olmaları kaydıyla- doğrudur. İslam kategorik olarak bilim-din ayrımı yerine bilen ve bilmeyen ayrımı yapar. Bilen âlim, bilmeyen ise cahil sınıfına girmektedir. Bilindiği gibi pozitif bilimler, seküler alana karşılık gelmektedir. Bu açıdan bakıldığında ontolojik açıdan İslam'da dini-seküler ya da din-bilim ayrımı bulunmamaktadır. İslamiyet'teki dini-seküler ayrımı metodolojik ve epistemolojik çerçeveden ele alınmaktadır. Ancak sekülerlik, sadece bilimlere veya bilimsel düşünceyi ihtiva etmemekte daha geniş bir anlam içeriğine sahip bulunmaktadır. İslamiyetin sekülerliğin hangi yönüyle uyumlu hangi yönüyle uyumsuz olduğu konusu bir sonraki başlıkta incelenecektir. Bu noktada şu hususa da değinmek gerekir.

Avrupa'da ortaya çıkan din-bilim çekişmesini İslam tarihine uyarlamaya kalkarsak hata ederiz. Çünkü İslam düşüncesinde Kilise benzeri bir dini otorite ve din adamları sınıfı (ruhban) yoktur. Batı'da din ve bilim çatışması gerçekten yaşanmış ve şiddetli çekişmelere sahne olmuştur. Reformasyon bu gelişmenin tarihi bir sonucudur.

²³ Şakir Kocabaş, "İslam ve Bilim", *Divan Disiplinlerarası Çalışmalar Dergisi*, Cilt. 1, Sayı. 1, (1996), 70.

İslam tarihindeki fikri ayrılıklar ise dinin özüne dönük olarak değil, dini yorumlar arasında meydana gelmiştir. Dinin yorumlanması konusunda değişik anlayışların ortaya çıkması ise son derece doğaldır.²⁴

İslam ve bilim ilişkisi İbn Haldun perspektifinden incelendiğinde İslam dininin, tüm pozitif bilimlere ilkesel ve tözsel olarak içinde barındırdığı görülmektedir. Bu bağlamda Hz. Muhammed'in hayatına yakından bakıldığında onun hayatı doğa bilimlerinin kurallarına uygun düştüğü gibi sosyal bilim kurallarına da uygunluk arz etmektedir. İbn Haldun Hz. Muhammed'in vefatından sonra kısmen, dört halifeden sonra ise daha güçlü bir şekilde dünyevi (seküler) olguların ortaya çıkmaya başladıklarını ifade etmektedir. Bu aşamada İslam ve sekülerleşme konusuna geçilebilir.

3. İslam ve Sekülerleşme

İslam ve sekülerleşme ilişkisinde öne çıkan en önemli gelişme Hz. Muhammed ve dört halifeden sonra meydana gelen gelişmelerdir. Söz gelimi hilafetin saltanata dönüşmesi ve Emeviler döneminin başlaması siyasal sekülerleşmenin ilk adımı olarak değerlendirilebilir. İbn Haldun'a göre, "ilk dört halifenin yaşadığı çağda henüz mülkün (seküler devlet) tabiatı ortaya çıkmamıştı. Vazi' ve müeyyide dini idi."²⁵ İslam'ın başlangıç döneminde peygamberin karizmatik otoritesine bağlı olarak din hayatın her alanını kuşatıyordu. Dolayısıyla o dönemde sekülerleşmeden söz etmek pek mümkün görünmüyordu. Bu dönemde dünyevi olan, dini olanın şemsiyesi altında faaliyet gösteriyordu. Sekülerleşmenin en belirgin ilk örneği yönetim tarzında kendini gösterdi. İbn Haldun'a göre, "ilk önce mülk bulunmaksızın hilafet mevcut olmuştur. Sonra ikisinin manası arasında bir iltibas, ihtilat ve tedahül hali meydana geldi. Mülkle ilgili

²⁴ Fatih Özkan, Modern Dönemde Din-Bilim İlişkisi, *Iğdır Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 6, (2015), 57.

²⁵ İbn Haldun. *Mukaddime* 1-2,451.

asabiyet, hilafetle alakalı asabiyetten ayrıldığı için, daha sonra mülk münferiden ve müstakillen mevcut oldu.”²⁶ İbn Haldun bu gelişmeyi hilafetin mülke (dini devletin seküler devlete dönüşümü) dönüşümü olarak adlandırır. Bu çerçevede dört halife devrinin Emeviler devrine geçişini siyasal sekülerleşme veya kurumsal farklılaşma olarak görmek mümkündür ki bu nevi sekülerleşmenin İslam dini açısından herhangi bir sakıncası bulunmamaktadır. Çünkü İbn Haldun’a göre bu süreç kaçınılmazdır. Ona göre tüm toplumsal kurumların ve olguların kendini gerçekleştirmek gibi bir hedefi vardır. Bu durum isteğe bağlı olmayıp, olgusaldır. Söz gelimi asabiyetin doğal hedefi mülktür. Mülkün, asabiyetten ortaya çıkması iradi değildir. Daha önce de değindiğimiz gibi bu, varlıktaki mertebelerin zorunlu bir sonucudur.²⁷

Dünyevi kolektif bilincin (asabiyet) ortaya çıkması ve kendini gerçekleştirmesi doğal bir sonuçtur. Bu noktada devletlerin ve hanedanlıkların oluşumunda itici bir güç olarak ortaya çıkan asabiyetin seküler bir kavram olduğunu belirtmemiz gerekir.²⁸ Dolayısıyla İslam tarihinde siyasal düzlemde ilk sekülerleşme (laiklik veya din ve devletin birbirinden ayrılması) olayını Emeviler dönemiyle başlatmak yanlış olmayacaktır ki sekülerleşme teorisi noktasında bu süreç kurumsal farklılaşma olarak adlandırılmaktadır.

Dinsel veya kutsal olmayan olgu ve kurumların İslam diniyle çatıştığını söylemek mümkün görünmemektedir. Söz gelimi asabiyet, devlet, aile vb. olgular saf halleriyle İslam diniyle çatışmazlar. İslamiyet’te her şey -bu anlamda- kutsal olmadığı gibi, kutsal olmayan her şeyin İslamiyet’le bir arada olamayacağı da iddia edilemez. Örneğin İslam dininin bir devlet modeli olmadığı gibi bir aile modeli de yoktur. İslamiyet bu olguları tarihsel ve toplumsal olgular olarak görür ve bunlara ilişkin sadece bazı ahlaki ilkeler vazeder.

²⁶ İbn Haldun. *Mukaddime 1-2*,446-447.

²⁷ İbn Haldun. *Mukaddime 1-2*,439.

²⁸ D. Malcolm Brown, “İslam ve Seküler Kavramı” çev: M. Ali Kirman, *Toplum Bilimleri Dergisi*, 10/19, (Ocak-Haziran 2016), 405.

Sekülerleşme tartışmalarında dini alan ve dünyevi alan mutlak ayrımına İslam gibi diğer büyük dini geleneklerde rastlamak pek mümkün değildir.²⁹ Ancak insanın yaşam alanı işlevsel ve analitik olabilmesi bakımından kutsal ve kutsal olmayan şeklinde bir ayrıma tabi tutulabilir. “Dolayısıyla (İslamiyet’te) bir anlamda zımmen de olsa kutsal olan ve olmayan ayrımının yapılabileceği sonucuna varılabilir. Buradan hareketle sekülerliğe ve sekülerliğin esasını oluşturan unsurlara geçit veren bir aralığın varlığından pekâlâ söz etmek mümkündür.”³⁰ İslam dininin sekülerleşmeyle olan ilişkisi temelde iki farklı yaklaşımla ele alınabilir.

“Bu iki yaklaşım *teokratik* ve *Halduncu* yaklaşım olarak adlandırılabilir. İlki, dinî ve kutsal olanı, *din* ve *ümme*ti ve Peygamberin üstünlüğünü vurgulayarak İslam’ı *kendine özgü* olarak kavramsallaştırır. İkincisi ise tam tersine İslam’ı diğer dinler arasında bir din olarak gören, seküler ve profana, *devlet* ve *millete* ve hatta ulusa ve kendilerini Mesajla [Kuran’la] dönüştürmeye çalışan inananlara daha büyük bir ağırlık vererek İslam’ı *başkasına özgü/bağlı* olarak kavramsallaştırır.”³¹

İbn Halduncu yaklaşımın temel niteliği dinin tarihi ve sosyolojik açıdan okunmasıdır. Bu anlamda onun yaklaşımı bilim merkezlidir denebilir. İbn Haldun’a göre bilim merkezli okuma da İslami bir okuma biçimidir, çünkü pozitif bilimlerin kaynağı da Allah’tır.

Gerek İslam tarihinde gerekse de çağdaş Müslüman toplumlarda sekülerleşmenin birçok göstergeleri bulunabilir. Esasında ideolojik olmayan (modernizm, sekülerizm vb.) sekülerleşmenin (rasyonelleşme, kurumsal farklılaşma vb.) kaçınılmaz ve zorunlu olarak değerlendirildiğinde İslam inanç ve düşüncesiyle herhangi bir

²⁹ Ahmedî, "Sekülerleşme: Soykütüksel Bir İnceleme", 64-65.

³⁰ Mehmet Ali Kirman- Abdullah Özbolat, Abdullah. İslam, Kutsal ve Seküler. *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 17/2, (2017), 38.

³¹ Brown, “İslam ve Seküler Kavramı”, 408.

sorun yaşamadığı ifade edilebilir. Karşı çıkış sekülerleşmenin ideolojik ve İslami olmayan ahlaki yaşam boyutuyla ilgilidir. Bu noktada sekülerleşme süreci *evrensel (zorunlu) sekülerleşme* ve *yerel (iradi) sekülerleşme* olarak sınıflandırılabilir. Örneğin, rasyonelleşme ve kurumsal farklılaşma boyutuyla sekülerleşme evrensel bir niteliğe sahip iken, dinden uzaklaşma (ateizm, nihilizm vb.) yerel (Batılı) bir niteliğe sahiptir denebilir.

Rasyonelleşme ile kurumsal farklılaşma süreçlerinin modern olgular olduklarını belirtmemiz gerekir. Geçmiş toplumlarda devlet, hukuk, bilim, sanat vb. kurumsal bilinçler henüz ortaya çıkmamıştı. Bu gelişmeler Batı'da 18. yüzyılda önce dinden sonra da felsefeden ayrılarak başladı. Aydınlanma dönemi ve Fransız İhtilali'yle de süreç gelişmeye devam etti. İslam tarihinde de kuruluş aşamasında din hayatın tüm alanlarını kapsamaktaydı. Ancak zamanla birlikte kurumsal farklılaşma (İbn Haldun'un hilafet-mülk ayrımı) ve rasyonelleşme (İbn Haldun'un olguları gözlem ve karşılaştırmalar yöntemiyle incelemesi) süreçleri başlangıçta sınırlı düzeyde de olsa Batılı toplumlardan önce ve farklı bir anlayış içerisinde gerçekleşmiştir.³²

“İbn Haldun'da kurumsal farklılaşma bilimlerin dinden epistemolojik ve metodolojik olarak ayrışması ile bilimlerin bu çerçevedeki özerkliği tarihsel süreç içinde, kendi ilke ve yasalarını ortaya çıkarması şeklinde gerçekleşmektedir. Böylece bilimsel faaliyetlerden söz etmemiz mümkün hale gelmektedir. Sekülerleşme bahsinde bu kavramı tanımlarken tanımlardan birinin *kurumsal farklılaşma, rasyonelleşme ve olgulara yönelme* şeklinde olduğuna değinildi. Bu bağlamda ele alındığında, İbn Haldun'un bilim anlayışının seküler bir karaktere sahip olduğu anlaşılmaktadır. Çünkü İbn Haldun'da kurumsal farklılaşmanın, rasyonelleşmenin ve olgulara yönelmenin onun bilim anlayışında çok önemli bir yeri ve önemi

³² Batur, *İbn Haldun'un Bilim Anlayışı ve Sekülerleşme*, 135.

vardır. Onda pozitif bilimler çoğunlukla maddi alana açılırken, dini bilimler ise çoğunlukla manevi alana (inanç, ibadet ahlak vb.) hitap eder bir konuma yerleşirler.”³³

Batılı sekülerleşmenin ayırt edici özelliği Batı'nın dini inancını temsil eden Kilisenin her türlü bilimsel ve rasyonel düşünceye karşı çıkması, insan aklını kullanmasına izin vermemesi ve dolayısıyla hakikat tekelciliği iddiasında bulunmasıdır. Bunun sonucunda Batılı sekülerleşme Tanrı ve Tanrısal inanç ve düşüncelerden uzaklaşmıştır. Kilise rasyonaliteyi önemsemediğinden ortaya çıkan bilimsel gelişmeler, Kilisenin marjinalize olmasına, reforme edilmesine ve sosyokültürel hayatın dışına çıkarılmasına neden olmuştur.³⁴ Burada din, her türlü gelişmenin önünde duran bir engel olarak görülmüştür.

Batılı sekülerleşme süreci din karşıtlığına, Tanrı'nın reddine ve dolayısıyla da materyalist bir bilim anlayışına zemin hazırlamıştır. Bu sekülerleşme anlayışına bazı Batılı düşünürler de eleştiri getirmektedirler. Söz gelimi Coleman dine karşı olan veya dine yer vermeyen sekülerleşme biçiminin kaçınılmaz olmadığını hem bilimin hem de dinin bir arada bulunabileceğini belirtmektedir.³⁵

“İslam'ın makuliyet krizine karşı belirli düzeyde bir bağısıklığı vardır; çünkü onun doktrini, hakikat etkisi üreten birer araç olma görevi gören kendine özgü bazı rasyonel araç ve prosedürler içerir. Söz gelimi İslamiyet, inananların ikna olmasına büyük önem verir ve bu durum onu hem a) gerçekten rasyonel karakterli, sağduyuya dayanan ve insan doğasının derinliklerinde kök salan bir öğretiye hem de b) yüzde yüz otantik, yani katı tasdik prosedürlerinin uygulamaları eşliğinde doğrudan dinin kurucusundan aktarılan, kutsal metinlere sahip olan tek din haline getirir.”³⁶

³³ Batur, *İbn Haldun'un Bilim Anlayışı ve Sekülerleşme*, 115.

³⁴ Batur, *İbn Haldun'un Bilim Anlayışı ve Sekülerleşme*, 193.

³⁵ Batur, *İbn Haldun'un Bilim Anlayışı ve Sekülerleşme*, 121-122.

³⁶ Shestopalets, “İslam'ın Sekülerleşmesi: Kapsamlı Bir Analize Doğru”, 469-470.

“İslam’ın sekülerliği tek boyutlu olmayıp, iki boyutludur. Başka bir ifadeyle İslam, din ve dünya birlikteliğine dayanmaktadır. İslam dini dünyanın bilimsel incelenmesi ile teknolojik dönüştürülmesini teşvik etmekle birlikte, kurumsal farklılaşmaya sınırsız bir alan vermez. İslam dini olgusal olanın özerkliği ile ahlaki olanın normatifiği ayırımını yapar. Söz gelimi ekonomi kurumunun olgusal düzlemdeki kendine has ilke ve kurallarının bilinmesini ve uygulamasını destekler, fakat ekonomik hayatı düzenleyici ahlaki bazı kurallar da getirir. Örneğin ekonomik hayatta, ekonomik gelir ve ilişkilerdeki faiz yasağı ile ortak gelirin paylaşılmasında zekât sisteminin uygulanmasının emredilmesi gibi. Dolayısıyla İbn Halduncu çerçeveden baktığımızda İslam dini için, bilime yer veren bir din ya da dine yer veren seküler bir düşünce denebilir.”³⁷

İslam dininin bir inanç, ahlak ve ibadet vazettiğini de belirtmek gerekir.³⁸ Dolayısıyla İslam dininin sekülerleşmenin inanç ve ahlak yönleriyle bir uyumsuzluk içinde olabileceğini ifade etmek gerekir. Buna göre İslam dini sekülerleşmenin rasyonelleşme ve kurumsal farklılaşma boyutuyla herhangi bir sorun yaşamazken, sürecin inanç ve ahlak yönleriyle ciddi sorunlar yaşayabileceğini ifade etmeliyiz.

Sonuç

Sekülerleşme, din ve toplum ilişkisi bağlamında- bir yandan farklı boyutlara sahip tarihi ve zorunlu bir süreç olarak ortaya çıkarken (rasyonelleşme, kurumsal farklılaşma vb.) diğer yandan bu sürecin doktriner bir tutum kazanması (sekülerizm) şeklinde karşımıza çıkmaktadır. İlki toplumun ve düşüncenin tarihsel süreç içerisinde din ile kurduğu doğal bir etkileşimi belirtirken, diğeri bu etkileşimin taraflarından birini öne çıkararak -ki burada sekülerlik lehine bir durum söz konusudur- bir ideoloji haline gelmesini ifade etmektedir.

³⁷ Batur, *İbn Haldun’un Bilim Anlayışı ve Sekülerleşme*, 137.

³⁸ Batur, *İbn Haldun’un Bilim Anlayışı ve Sekülerleşme*, 128.

Batı'da ortaya çıkan, daha sonra küreselleşme süreciyle birlikte hayatın birçok alanını etkisi altına alan sekülerleşme olgusu, özellikle Batılı toplumlarda güçlü bir şekilde dinden topyekün uzaklaşmayı, Tanrıtanımaaz düşünceyi ve nihilizmi doğurmuştur. Klasik sekülerleşmenin dine veya metafiziğe yer vermeyen yapısından kaynaklı olarak zaman zaman dinsel veya manevi tepkiler ortaya çıkabilmektedir. Ancak bu tepkilerin etkili olabildiklerini söyleyebilmek oldukça zordur.

Her dinin sekülerleşme süreciyle kurduğu ilişki değişiklik gösterebilmektedir. İslam düşüncesinin sekülerleşme ile olan ilişkisi İbn Haldun üzerinden okunduğunda İslam dini, bilimsel düşünceye, olgulara yönelmeye, rasyonelleşmeye ve kurumsal farklılaşmaya karşı olmak bir yana, bu tutum ve süreci destekleyici bir yapı sergilemekte olduğu anlaşılmaktadır.³⁹ Bu açıdan İslam ve sekülerleşme arasında pozitif bir ilişkiden söz edilebilir.

İbn Haldun açısından bakıldığında İslam ve pozitif bilimler arasında herhangi bir çelişki yaşanmadığı, aksine din ve bilim birlikteliğine sahip olduğu anlaşılmaktadır. Salt bilimcilik (pozitivist-sekülerist), günümüzde metafiziği olmayan veya dışlayan bilim anlayışının ulaştığı nokta, ayrışık varlık, insan ve toplum anlayışı ile şüphecilik olmuştur. Keza bilimsel düşünce ve kurumsal farklılaşmaya karşı çıkmak da dini fundamentalizmdir. İbn Haldun'da ne seküler ne de dini fundamentalizm bulunmaktadır. İbn Halduncu paradigma *İslami sekülerleşmeye* geçit vermektedir. İslam dininin karşı ve uyumsuz olduğu sekülerleşme modeli, ateizm, deizm, nihilizm vb. inanç/fikirler ile İslami değerlerle uyumsuz sosyal-ahlaki yaşam biçimidir denebilir.

Çağdaş toplumların ne bilimden, bilimsel düşünceden ne de kurumsal farklılaşmadan vazgeçmeleri mümkün görünmemektedir.

³⁹ Batur, *İbn Haldun'un Bilim Anlayışı ve Sekülerleşme*, 137.

Dinin veya metafiziğin yeniden güçlenebilmesi ve etkili olabilmesi ancak bilimsel düşünce ve kurumsal farklılaşma süreçleriyle uyumlu olabilmesine bağlı gibi görünmektedir. Bu noktada İbn Halduncu İslam, bilim ve sekülerleşme anlayışı üzerine durulabileceği ve alternatif bir sekülerleşme paradigması oluşturabileceği düşünülmektedir.

Kaynakça

- Ahmedi, Ekber. Şah. "Sekülerleşme: Soykütüksel Bir İnceleme". *Afyon Kocatepe Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Dergisi* 1 / 1, (Aralık 2018): 57-70.
- Aktay, Yasin. "İlahiyat Sosyolojisi: Bir Sosyal Değişim Dinamiği Olarak İlahiyat Sorunu", *Milel ve Nihal Dergisi*, 9 / 3, (2012): 101-135.
- Batur, Behçet. "Bilim Tarihinde Bir Dönemeç: İbn Haldun'da Sosyal Bilim Düşüncesinin Doğuşu". *Antakiyat*, 2 (1), (Haziran 2019): 90-115
- Batur, Behçet. *İbn Haldun'un Bilim Anlayışı ve Sekülerleşme*, Ankara: Gece Kitaplığı Yay, 2020.
- Berger, Peter. *Kutsal Şemsiye*, çev: Ali Coşkun, İstanbul: Rağbet Yay, 2015.
- Brown, D. Malcolm. "İslam ve Seküler Kavramı" çev: M. Ali Kirman, *Toplum Bilimleri Dergisi*, 10 / 19, (Ocak- Haziran 2016): 397-412
- Çelik, Celaleddin. "Sekülerleşmenin Kuramsal Sosyolojik Serüveni", *İslami Araştırmalar Dergisi*, 28 / 3, (2017): 209-223.
- Dobbelaere, Karel. "Sekülerleşmenin Anlamı ve Kapsamı", çev: Mehmet Süheyl Ünal, *Sekülerleşme Klasik ve Çağdaş Yaklaşımlar*, ed. M. Ali Kirman, İhsan Çapçioğlu, ss. 57-74. Ankara: Otto Yayınları, 2015.

- Giddens, Anthony. *Sosyoloji*, çev: Oktay Özdemir, İstanbul: Kırmızı Yay, 2013.
- İbn Haldun. *Mukaddime 1-2*, çev: Süleyman Uludağ, İstanbul: Dergâh Yay, 2015.
- Kirman, Mehmet Ali. *Din ve Sekülerleşme*, Adana: Karahan Yay, 2005.
- Kirman, Mehmet Ali. “Sekülerleşme Perspektifinden Dinî ve Seküler Fundamentalizmler”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*. 1, 2, (2008): 274-291.
- Kirman, Mehmet Ali- Özbolat, Abdullah. İslam, Kutsal ve Seküler. *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 17 (2), (Aralık 2017): 19-41.
- Kocabaş, Şakir. “İslam ve Bilim”, *Divan Disiplinlerarası Çalışmalar Dergisi*, 1 / 1, (1996): 67-83.
- Köse, Ali. “Sekülerleşme Teorileri Bağlamında Türkiye’de Din ve Modernleşme”, *Kutsalın Dönüşü*, ed. Ali Köse, ss. 171-181. İstanbul: Timaş Yayınları, 2014.
- Özkan, Fatih. Modern Dönemde Din-Bilim İlişkisi, *Iğdır Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sayı:6, (2015). 55-67.
- Robinson, Francis. “İslam’da Sekülerleşme”, çev. Celaleddin Çelik, *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 13, (2002): 343-355
- Shestopalets, Denis. “İslam’ın Sekülerleşmesi: Kapsamlı Bir Analize Doğru”. çev: Talip Demir, *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 17/1, (Haziran 2017): 455-479. <https://doi.org/10.30627/cuilah.326650>
- Tekin, Mustafa. “Batı’da Sekülerlik ve Türkiye Müslümanlığının Seküler İçerimleri”, *İnsan ve Toplum Dergisi*, 2 / 4, (Aralık

2012): 181-204.
<https://doi.org/10.12658/human.society.2.4.M0051>

Turner, Bryan. *Din ve Modern Toplum*, çev: Arzu Tüfekçi, İstanbul: Sentez Yay, 2017.

Wilson, Bryan Ronald. “Sekülerleşme”, çev: Ali Bayer, *Sekülerleşme Klasik ve Çağdaş Yaklaşımlar*, ed. M. Ali Kirman, İhsan Çapçioğlu, ss. 9-24. Ankara: Otto Yayınları, 2015.